

KÖNYVISMERTETÉSEK – RECENSIONES

LUU TRAN TIEU, *Palaeolithic Pebble Industries in Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, pp.109, plates 37.

Könyvkiadásunk nehezen megfejthető rejtelmei következtében két alsópaleolit témájú monográfia jelent meg szűk fél-éves időtartamon belül, bár leadásuk között hosszabb idő telt el. Ez a két könyv a Vértesszőlős monográfia és egy vietnami paleolit- kutató könyve, jelen recenzióknak tárgya. Ez az időbeli összecsiszolás mindkét kötetnek hasznára válik. Luu monográfiájában összegyűjtötte azokat az európai adatokat, amelyek részben a vértesszőlősi lelőhely feltárójának, Vértesszőlősnek az eredeti koncepciója miatt maradtak ki a monográfiából, részben pedig azért, amit Luu könyve oly nyilvánvalóan illusztrál: az analógiák összegyűjtése egy önálló monográfia méretű adathalmazt eredményezett. Másrészt viszont a Vértesszőlős monográfia teljes gazdagságában illusztrálja Luu könyvének egy fejezetét.

A munka Luu Tran Tieu 1980-ban Magyarországon megvédett kandidátusi disszertációjának kevés módosítással kiadott angol nyelvű változata.

A könyv szerkezete világosan, jól tagolt, könnyen követhető. Az illusztráció az eredeti publikációk minőségének megfelelően változó kivitelű.

A monográfia célkitűzésének körvonalazásakor elkerülhetetlenül szembetalálkozik a kavics-ipar vagy kultúra dilemmájával. A szerző a kavicsipar terminus technicus-t fogadja el. Ebben teljesen egyetértünk a szerzővel, hiszen a kavics-kultúra kategória egy sor olyan kritériumot feltételez (pl.: geológiai léptékűnél nem nagyobb kronológiai határértékeket, azaz nem lehet kultúra az, amely a villafranchientól a holocénig terjed; több lelőhely közelítően azonos típuskészletét, jól körülhatárolt területi elterjedést, változatos és bizonyító erejű természettudományos kísérőleleteket), amelyeknek a könyvben tárgyalt lelőhelyek egy része nem felel meg. Az emberi evolúció több szakaszát, több geológiai korszakot átívelő általános érvényével a kavics-ipar részben több, mint a kavics-kultúra, azzal viszont, hogy csak technikai-technológiai tartalmú, kevesebb is annál.

Egyetértünk a szerzővel abban is, hogy az őskörök alsó szakaszának magában kell foglalnia a kavics-kultúrákat is, s nem indokolt, hogy egyes francia kutatók ezt a paleolitikumot megelőző időszaként elkülönítik. (Hacsak ezzel nem a lelőhelyek jégkört megelőző, villafranchien kronológiai helyzetét akarják hangsúlyozni. Bár a paleolitikum a szó szoros és hagyományos értelmében nem utal kronológiai keretekre).

Nagyon hasznos a könyvnek az a fejezete, melyben a szerző összegyűjti és összehasonlítja a különböző kavicsfeldolgozó tipológiai rendszereket. A feladat térben és időben

egyaránt parttalan: óriási földrajzi elterjedésű és még a paleolit eseménytörténet üteméhez képest is meghökkentően tág időhatárok közé illeszthető lelőhelyekről és leletekről van szó. A tipológiának vannak buktatói:

- a kavicsok megmunkálásának korlátozott lehetőségei, a csekély számú alaptípus mellett a változatok nagy száma és esetlegessége általában nehezen tipizálhatóvá teszi ezeket az iparokat;

- az ad hoc/véletlen vagy esetleges eszközöknek a típusokká minősítése azt a veszélyt hordozza, hogy az eredeti funkciók számát messze meghaladó önkényes listákat produkálhatunk;

- ennek a könnyen hozzáférhető nyersanyagoknak igen egyszerű technikával történő megmunkálása geológiai korszakokon keresztül elkíséri az embert, s lényegében változatlan módon megmunkálva, változatlan funkciót betöltve a 20. századig alaptípusa a vadász-gyűjtőgető életmódot folytató közösségek szerszámkészletének.

A Vértesszőlős tipológiai rendszer ismertetésekor sajnos egy kis értelemzavaró félreértés csúszott a könyvbe. A szerző nem választja szét a típusokat, illetve a típusok elkülönítéséhez szükséges attribútumokat és az egy-egy egyedi közzéadás kódolásához szükséges számok csoportjait (ti. amik alapján az adatokat a lyukkártyarendszerben rögzítették).

A számos szerző számos csoportosítási kísérlete azt bizonyítja, hogy a legalapvetőbb kategóriák meghatározása mellett a tipológiáknak alkalmazkodni kell a topográfiai, kronológiai, lokális egységekhez. Ez viszont csökkenti az összehasonlíthatóság esélyeit. A könyvnek ez a része, mint a szinoptikus fejezetek általában, nagy hasznára van a kavicskészítés lelőhelyek anyagával dolgozó régészeknek: a kényelmes választás lehetőségét kínálja. Egyszerűsíti egy esetleges új tipológiai rendszer kialakítását a különböző módszerek alkalmazható elemeinek felhasználásával.

Az általános tipológiai-kutatástörténeti áttekintést a kavics- iparok európai elterjedésének fontosabb földrajzi egységei követik. A tárgyalt területek keleti határa alighanem koncepció kérdése, hiszen földrajzi értelemben Európához tartozik a Szovjetunió nyugati része is. Ez a terület azonban kiesik a szerző vizsgálódási köréből. Más a helyzet a kavics- iparok elterjedésének északi határával. A Portugáliától Romániáig terjedő sávban a lelőhelyek az 50. szélességi fok környékéig húzódnak. A szerző nem bocsátkozik az okok vizsgálatába, de nyilvánvaló, hogy a középső-paleolitikumra már törvényszerűvé rögzült elterjedési megoszlás a legkorábbi népesség által benépesített területek kulturális tradícióiban gyökerezik. Nyugatról kelet felé haladva, az Ibériai félsziget kavics-iparai többnyire sztratigráfiai és kísérő leletek nélkül, gyakran tipologizálhatatlanul kevés számban (egy ipar? mindössze 8 db) és gyakran több kultúrára jellemző típusokkal keverten kerülnek elő. A lelőhelyek csekély számá-

ért a szerző joggal okolja az itt nehezen hozzáférhető szakirodalmat.

Franciaország hagyományosan, ebben a korszakban is változatos lelőhelyek változatos eszközkészletével illusztrálja a kavics- iparok megjelenését, fejlődését és kapcsolatait kortárs kultúrákkal. Mód nyílik területi és kronológiai szintek elkülönítésére, egy-egy adott időrendi vagy topográfiai egység éppen elég lelőhellyel és leletanyaggal rendelkezik ahhoz, hogy világosan körvonalazható legyen a kultúra vagy facies. Módszertani problémát vet fel a Lazaret barlang vagy a Metz- környéki kavics-szakócák anyaga (34. és 42. oldal): a szakócák és a klasszikus kavics-eszközök milyen aránya indokolja, hogy egyik- másik kulturális filumhoz csatoljuk a leletanyagot?, avagy melyik kultúrába sorolandó pl. egy kavicsból készített szakóca?

Fiatalabb kultúrák esetében a probléma kevésbé szembe-tűnő. Éppúgy, mint más országokban (pl. Dolni Vestonicében) a hazai felsőpaleolitikumban is vannak lelőhelyek, ahol igen magas a klasszikus kavicseszközök száma, vagy legalábbis a felsőpaleolit típusok egy részét folyóhordalékból készítik, dacára a rendelkezésre álló jobb minőségű nyersanyagoknak.

Olaszország gazdag változatos korú és változatos megjelenésű kavicseszközökben: a Vértesszőlős tipológiai-kronológiai párhuzamaitól kezdve a közismert pontiniano lelőhelyekig, sőt, egészen a mezolitikumig kimutathatók a kavics-megmunkáló hagyományok.

Németországban a kavicsfeldolgozó lelőhelyek több területre koncentrálódnak, s többnyire elég bizonytalan kronológiájú nyíltszíni lelőhelyek. Kutatásuk fellendült az utóbbi időben, s így várhatóan hamarosan eldől: ezek az egy-egy szűk körzetre összesűrűsödő lelőhelyek csak a kutatás ritmusának megfelelően váltak ismertté, vagy ez egy objektív településtörténeti jelenség.

Cseh- és Morvaországban már fél évszázados a kavicseszközök kutatása, s inkább személyhez mint területhez vagy korszakhoz kötött: K. Zebera és K. Valoch foglalkozik a témával. A lelőhelyek kronológiai bizonyítékai nem elég meggyőzőek. Itt is találkozzunk a szerző kis nomenklatura-bizonytalanságával: nem elég határozott és pontos az ipar illetve lelőhely elválasztása.

Ausztria területéről barlangok középsőpaleolit üledékeiből ismerünk kavicseszközöket, a „Duna-paleolitikum” eszközváltásban a legtöbb kutató kételkedik.

Magyarországot Vértesszőlős, Tata és Érd képviseli. A szerző nem ismerhette Ringer Árpád legújabb eredményeit, amelyek kibővítik ismereteinket a hazai kavics- iparokról (Szendrő-Temetődomb, Régészeti Füzetek 42.1991. 23. o.).

A budai Várbarlang lelőhely megítélésében Vértes revidálta korábbi nézeteit (amit a szerző szintén nem tudhatott, hiszen ez a vélemény a Vértesszőlős-monográfiában jelent meg), s a vértesszőlősi kőeszközök ismeretében igazat adott Kadic-nak. Az Űri utcai leletek valóban az eddig ismert legrégibb magyarországi leletek közé tartoznak s biztosan emberkéz alkotásai.

Jugoszláviában a jólismert Krapina barlang és a „legrégibb európai emberi eszköz” címért a franciaországi leletekkel (Chilhac) versenybe szálló Sandalja I. lelőhely a jelentősebbek. Recenzens kissé tanácstalan ennek az „én lelőhelyem a legidősebb” szemléletnek a megnyilvánulásakor. Egyrészt a lelőhelyet – s még kevésbé a feltáróját – nem vagy nem pusztán kronológiai helyzete minősíti. Másrészt Kretzoi Miklós véleményére hivatkozom, amit az e monográfia alap-

jául szolgáló kandidátusi disszertáció akadémiai védésén mint opponens mondott el: a régészeti leleteket datáló természettudományos kísérőanyag egy része „vágy-fauna”, a datáló értékük távolról sem olyan abszolút, mint feldolgozóik hinni szeretnék. Sem a szerzőnek, sem a recenzensnek nem áll módjában paleontológiai érveket felülbírálni, de az szinte bizonyos, hogy az európai alsópaleolitikum kronológiájának átrendeződése korántsem lesz annyira viharos és gyökeres, mint azt néhány éve hinni lehetett. Romániából számos helyről, de elég bizonytalan környezetből ismerünk kavicseszközöket. Egyelőre még hiányzik az olyan lelőhely, ahol a rendelkezésre állna komplex bizonyító apparátus.

A könyv harmadik fejezetében a szerző által legjelentősebbnek ítélt lelőhelyek részletes ismertetése következik: Franciaországból Chilhac, Vallonet, Terra Amata, Aldene, Achenheim, Bleurville; Spanyolországból Cau del Duc de Torroella de Montgri; Jugoszláviából Sandalja; Magyarországról Vértesszőlős, Tata és Érd; Olaszországból Sedia del Diavolo, Monte delle Gioie, Grotta Guattari és Grotta del Fossellone.

Fontos fejezete a monográfiának a kavics- iparok fejlődésének legfontosabb fázisait taglaló negyedik fejezet. A szerző az adatok összesítése után a kavics- iparok fejlődésének három, a pleisztocén geológiai taglalásához jól köthető fázisát különíti el:

- felső villafranchien-alsópleisztocén iparok, a Günz/Mindel interglaciálisig, legidősebb és legtisztább formában a tágabb értelemben vett Mediterraneumban;
- középső pleisztocén korszak, a Mindeltől a Riss/Würm interglaciális kezdetéig azok a kavics- iparok éltek, melyek már kapcsolatba kerültek más kőeszközmegmunkáló hagyományt követő kultúrákkal, az előbbieknél nagyobb területen terjedtek el;
- a harmadik szakasz a későpleisztocénban (Riss/Würm – Würm 1/2 kezdetéig) élő középső paleolit kultúrák.

A kavicseszközök tipológiai konzervativizmusa (pontosabban előállítási lehetőségeik korlátozott volta) eredményeként a kavicseszközök a későpaleolitikumban is hasonlóak az előzőekhez.

A kavics- iparok és más kulturális filumok kapcsolatának áttekintése után a szerző – beletörődve? – állapítja meg, hogy a kapcsolatok egymásbafonódnak, kibogozhatatlanok, részben átfedik egymást, s hogy ismét Kretzoi Miklós opponensi véleményére hivatkozom: a szép áttekinthető, sudár fejlődési törzsfából mára áttekinthetetlen bokorerdő lett.

A zárófejezet az európai kavics- iparok eredetét taglalja. A felsorakoztatott adatok alapján a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a legősibb kavics- iparok autochton eredetűek: a Földközi tenger tágabb környéke (Európa déli, Afrika északi sávja és a Levante) az emberi evolúciós háromszög egyik csúcsa. A másik kettő Dél- és Kelet-Afrika, illetve Távolkelet. Bár érvei meggyőzőek, a teljes bizonyossáig még leletek sorának kell kitölteni a Rudapithecus-Homo erectus közötti hosszú időszakot.

A paleolitikummal foglalkozó szakemberek hálásak a szerzőnek, aki előzékenyen elvégezte ezt a hatalmas munkát, összegyűjtötte, súlypontosította és hozzáférhetővé tette a kavics- iparokkal foglalkozó legfontosabb európai szakirodalmat.